

Ufuk Gülsoy

Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni

**Osmanlı Gayrimüslimlerinin
Askerlik Serüveni**

Simurg Yayınları 43
Tarih Dizisi 1
Editör Erhan Afyoncu-Gültekin Yıldız

ISBN 975-7172-36-7

Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni

Doç. Dr. Ufuk Gülsoy

I. Baskı, İstanbul, 2000

Ofset Hazırlık Yücel Dağlı
Kapak Tasarım 2 Tasarım - Mehmet Ulusel / Erol Egemen / Didem Ateş
Baskı: Mas Matbaacılık AŞ

© 1999 Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Hasnun Galip Sokağı 2 AB Beyoğlu 80060 İSTANBUL
00 90 (212) 292 27 12; Faks: 00 90 (212) 292 27 13
simurgkitabevi@superonline.com

Ufuk GÜLSOY

**Osmanlı
Gayrimüslimlerinin
Askerlik Serüveni**

İstanbul 2000

Doç. Dr. Ufuk Gülsoy, İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini aynı şehirde tamamladı. Yüksek öğrenimine Balıkesir İşletmecilik ve Turizm Yüksek Okulu'nda başlayan Ufuk Gülsoy, adı geçen okulun ikinci sınıfından kendi isteğiyle ayrılarak, 1982'de İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'ne kaydoldu. Yüksek Lisansını *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ* isimli çalışmasıyla yapan Gülsoy, *Hicaz Demiryolu* konulu teziyle Doktor oldu. Her iki çalışması da kitap olarak basılan Gülsoy, *Hicaz Demiryolu* (İstanbul 1994) adlı araştırmasından dolayı 1995'de Türk Tarih Kurumu tarafından teşvik ödülüne layık görüldü. Kitapları dışında Yakınçağ Osmanlı sosyal ve siyasal tarihi üzerinde çok sayıda makalesi bulunan Gülsoy, halen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

*Sevgili çocuklarım
Feyza ile Asım Yusuf'a...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	13

I . BÖLÜM

1835-1856 DÖNEMİNDE OSMANLI

GAYRİMÜSLİMLERİNİN ASKERLİK MESELESİ

A. 1835-1839 Dönemindeki Gelişmeler ve Hıristiyan Bahriyeliler	29
B. Tanzimat'tan 1856 Islahat Fermanı'na Gayrimüslimler ve Askerlik	35
1. Tanzimat Fermanı'nda Askerlik	35
2. Hıristiyanların Donanmada Kullanılması	39
3. Hıristiyan Erlere Papaz Tâyini Sorunu	42
4. Hıristiyanların Karada İstihdamlarına Dair Tartışmalar	46
5. Cizyenin Kaldırılışı ve Gayrimüslimleri Askere Alma Kararının İlanı	55
6. 1856 Islahat Fermanı ve Gayrimüslimlerin Orduda İstihdamları Sorunu	60

II . BÖLÜM

BEDEL-İ ASKERİ VERGİSİ

A. Bedel-i Askerî Vergisinin Kabulü	67
B. Bedel-i Askerî Vergisinin Hesaplanması, Tevzii ve Tahsili	73
1. Bedel-i Askerî'nin Hesaplanması	73
2. Bedel-i Askerî'nin Tevzii	76
3. Bedel-i Askerî'nin Tahsili	84
C. Bedel-i Askerî Gelirleri ve Bir Değerlendirme	88

III . BÖLÜM

1856'DAN 1919'A GAYRİMÜSLİMLERİN ASKERLİKLERİYLE İLGİLİ GELİŞMELER

A. 1856-1909 Dönemindeki Gelişmeler	97
1. Gayrimüslimlerin Askerliklerine Dair Tartışmalar	97
a. Encümen-i Mahsus Müzakereleri ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri	97
b. Sadriazam Âlî Paşa'nın Düşünceleri	103
c. Yeni Osmanlılar'ın Fikirleri	104
2. Gayrimüslimlerin Askerî Mekteplere Kabulü	107
3. Meclis-i Mebusan'da Askerlik Tartışmaları	112
4. Gayrimüslim Gönüllü Askerler ve Sonuçuz Bazı Girişimler	115
5. Gayrimüslim Jandarmalar	124
B. 1909-1919 Dönemindeki Gelişmeler	127
1. Gayrimüslimlere Askerlik Mecburiyeti Getirilmesi	127
2. Askeralma Kanununun Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler	141
3. Gayrimüslim Askerlerin Sevk ve İstihdamları	149
SONUÇ	173
EKLER	185
BİBLİYOGRAFYA	211
DİZİN	219
FOTOĞRAFLAR	229

ÖNSÖZ

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik sorununun incelenmesi, yalnız askerî tarih açısından değil, özellikle Osmanlı Devletinin son dönem sosyal ve ekonomik tarihinin daha iyi anlaşılıp yorumlanması bakımından da son derecede önemlidir. Çünkü bu sorun, devletin XIX. yüzyıldaki iktisadî çöküşüyle yakından ilgili olduğu kadar, zaman içerisinde Osmanlı nüfus yapısı ve sosyo-ekonomik dengelerde Müslümanlar aleyhine meydana gelen değişimle de doğrudan, veya en azından dolaylı şekilde ilişkilidir. Ancak, konunun bunca önemine rağmen, bu güne kadar yeterince araştırılıp irdelenmediği de bir gerçektir. Türkiye’de, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik meselesi hakkında yapılmış ciddi ve akademik boyutlu araştırmalar yok denecek kadar azdır. Varolanlar ise, genelde, konuyu bağımsız olarak işlemeyen, arşiv kaynaklarından uzak, yüzeysel ve bilinenlerin tekrarı niteliğindeki çalışmalardır.

Elimizdeki belgelere göre, gayrimüslim Osmanlı tebaasının asker olarak istihdamlarına ilişkin en yoğun gelişmelerin yaşandığı dönem, 1835 ve sonrasıdır. 1835 yılı, o güne kadar modern anlamda temelli askerlik hizmetinden muaf tutulmuş Osmanlı Hıristiyanlarının, sınırlı sayıda da olsa, muvazzaf asker olarak donanmaya alındıkları tarih olması bakımından önemli bir kilometre taşıdır. Bundan dolayıdır ki, 1835 senesi, çalışmamızın tarihsel sınırının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Mondros Mütarekesi sonucunda Osmanlı ordusunda bulunan Hıristiyan ve Yahudi askerlerin “*terhis*” edildikleri 1919 yılı ise, araştırmamızın nihaî sınırını teşkil etmektedir. Kitabımızda, 1835-1919 dönemi esas olmak üzere, gayrimüslim Osmanlı tebaasının askerlik serüveni kronolojik bir akış içerisinde etraflı şekilde ele alınmıştır. Konunun ayrılmaz bir parçasını teşkil eden “*bedel-i askerî*” vergisi de aynı şekilde incelenerek, bütün

yönleriyle ortaya konulmuştur. Uzun ve yorucu bir mesai gerektiren böyle bir araştırmanın gözden kaçan bazı ayrıntılarının olabileceği şüphesizdir. Önemli olan, bu ayrıntıların, konunun esasını ve bütünlüğünü bozmamasıdır.

Çalışmamızın temel kaynağını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin değişik fonlarında bulunan *resmi belgeler* oluşturmuştur. Bunun dışında, her biri kaynak niteliğinde olan Osmanlı mebusan meclisi zabıtları, yayımlanmış belgeler, gazeteler ve hatıratlardan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca, gayrimüslimlerin klasik dönemdeki askerî hizmetlerinden bahseden bilimsel araştırmalar da özenle kullanılmıştır. Bu arada, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer'in, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)* isimli eserinden de istifade edilmiş; mezkur eser, bilhassa 1835-1855 yılları arasında donanmada Hıristiyan asker kullanımıyla ilgili vesikalara ulaşmamızda bize önemli kolaylıklar sağlamıştır.

Kitabımız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş'te genel hatlarıyla İslam toplumları ve XIX. yüzyıl öncesi Osmanlılarda gayrimüslim tebaanın askerlik sorunu ve bununla ilgili uygulamalar üzerinde durduk. Birinci bölümde, Osmanlı Devletindeki Hıristiyanların muvazzaf bahriye askeri olarak donanmaya alındıkları 1835 yılından başlayarak, 1856 Islahat Fermanı'nın ilanına kadar gayrimüslimlerin askerliklerine ilişkin gelişmeleri inceledik. İkinci bölümde, gayrimüslimlerden, askerlikten muafiyetleri karşılığında alınan *bedel-i askerî* vergisini ele aldık. Üçüncü bölümde ise, Osmanlı gayrimüslimlerine asker olma mecburiyetinin getirildiği 1909 yılından 1919'a değin yaşanan gelişme ve olayları irdeledik.

Çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm herkese gönülden şükranlarımı ifade ediyor; bu mütevazı eserin basımı üstlenen Simurg Yayınevi sahibi İbrahim Yılmaz ile kitabın teknik estetiği yapan sayın Yücel Dağlı Bey'e de ayrıca teşekkür ediyorum.

Ufuk GÜLSOY
Kavacık, 2000

KISALTMALAR

A.AMD	: Sadaret Amedi Kalemi
AD	: Ayniyat Defterleri
A.DVN	: Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi
A.MKT.MVL	: Sadaret Mektubî Kalemi, Meclis-i Vâlâ
A.MKT.UM	: Sadaret Mektubî Kalemi, Umum Vilayet
A.MTZ.CL	: Sadaret Mümtaze Kalemi, Cebel-i Lübnan
ATBD	: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
BEO	: Bâbîâli Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CD	: Cevdet Tasnifi-Dahiliye
CM	: Cevdet Tasnifi-Mâliye
CB	: Cevdet Tasnifi-Bahriye
Çev.	: Çeviren
DA	: Denizcilik Arşivi
D.CMH	: Bâb-ı Defteri Cizye Muhasebesi
DH.HMŞ	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH.MUI	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye
DH.SN.THR	: Dahiliye Nezareti, Sicil-i Nüfus Tahrirat
DH.SYS	: Dahiliye Nezareti, Siyasi Kısım
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
HH	: Hatt-ı Hümayun Tasnifi
İA	: İslâm Ansiklopedisi

İD	: İrade Dahiliye
İH	: İrade Hariciye
İ.Hus.	: İrade Hususi
İ.Mes.Müh.	: İrade Mesail-i Mühimme
İ.MM	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MV	: İrade Meclis-i Vâlâ
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
Ktb.	: Kütüphanesi
MAD	: Mâliyeden Müdevver Defterler
Mif.	: Müellif
ML.VRD	: Mâliye Nezareti Varidat
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbatası
SF	: Servet-i Fünûn Mecmuası
T	: Ticaret, Ziraat, Orman ve Meâdin Evrakı
TFR.1.ED	: Rumeli Müfettişliği Edirne Evrakı
TFR.1.AS	: Rumeli Müfettişliği Jandarma ve Kumandanlık
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TY	: Türkçe Yazma
YA.RES	: Sadaret Resmi Maruzat
YEE	: Yıldız Esas Evrakı

SONUÇ

Osmanlılarda askerlik Müslümanlara ait temel bir vazife ve mükellefiyet olarak kabul edildiğinden, prensip olarak gayrimüslimler orduya alınmaz, buna karşılık kendilerinden her sene dini bir vergi olan cizye tahsil edilirdi. Ancak Osmanlı Devleti, fetihler ve savaşlar nedeniyle asker ihtiyacının arttığı genişleme döneminde bu genel kuralın dışına çıkarak, çeşitli muafiyetler karşılığında Hıristiyan tebaayı birtakım askerî hizmetlerde istihdam etmişti. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda Rumeli'de değişik isimler altında teşkilatlandırılmış çok sayıda Hıristiyan askerî gruplar vardı. Bunlar, bazen Osmanlı ordusuyla birlikte seferlere katılmakta, kale muhafızlığı, derbent bekçiliği, gözcülük ve casusluk yapmaktaydı. Bazı Hıristiyanlardan ise, topçu ve tüfenkendaz olarak istifade ediliyordu. Balkanlardaki Hıristiyan askerî gruplar, XVII. yüzyıldan itibaren geri hizmetlere alınarak daha çok "sivil" alanlarda kullanılmış, onlardan boşalan yerlere Müslümanlar getirilmiştir.

Klasik dönemde çeşitli askerî görevlerde istihdam edilen gayrimüslimler olduğu gibi, Osmanlı donanmasına bağlı gemiler ve Tersane-i Amire'de de bazı teknik birimler ve kol kuvvetine dayalı işlerde maaş veya ücretle çalıştırılan çok sayıda Hıristiyan neferat vardı. Bunlar arasında ilk sırayı kürekçiler alıyordu. Kalyonlarda kürekçilik yapan gayrimüslimler Ermeni ve Rum'du. XIX. yüzyıl öncesinde kürekçi neferat, Osmanlı donanmasının denize açılacağı tarihten bir süre evvel çıkan irade üzerine, patrikhaneler marifetiyle toplanır ve üç ay süreyle gemilerde ücretli olarak istihdam edildikten sonra terhis edilirdi. 1835 yılına kadar donanma veya tersanede *mu-vazzaf asker* statüsünde bulunan gayrimüslim neferat yoktu. Hıristiyan tebaanın Osmanlı ordusunda muvazzaf asker olarak görevlendirilmelerine 1835'de alınan bir kararla ilk defa donanmada başlandı. Uygulama, ülke genelinde yaşayan bütün Hıristiyanları

kapsamıyor, sadece belirli bölgelerdekileri ilgilendiriyordu. Fakat başlangıç olması açısından son derecede önemliydi: Toplam 1098 Hıristiyan genç bahriye askeri sıfatıyla donanmaya alındı. Aynı şekilde, 1837'de yaklaşık 1500 Hıristiyanın donanmaya celb edilmesi kararlaştırıldı. Bahriye askeri olarak ismini yazdıracak olan gayrimüslimler, beş sene süreyle gemilerde istihdam edilecek ve bu süre zarfında cizyeden muaf tutulacaktı. İsteyenler tezkere bırakarak orduda kalabilecek, terhis olanlar ise ileride bir daha askere çağrılmayacaktı. Karar, Hıristiyanlar arasında büyük tepki ve korku meydana getirdi. Çok sayıda reaya, dağlara ve adalara firar etmeye başladı. Bazıları ise asker yazıldıkları halde teslim olmuyor veya yolda bir fırsatını bulup kaçıyordu. Bütün olumsuzluklara rağmen, büyük çabalar sonucu 1491 Hıristiyan donanmaya sevk edildi. Ancak, firar etme ihtimalleri göz önüne alınarak bunların gemilerden dışarı adım atmaları yasaklandı. Yaşanan olaylar Hıristiyanların asker olmak için hiç de istekli olmadıklarını ortaya koyuyordu.

Gayrimüslimlerin askerlikleriyle ilgili diğer önemli bir gelişme 1839'da oldu ve yine ilk defa Ermenilerin Osmanlı kara birliklerinde istihdamı tartışıldı: O tarihte Osmanlı ordusuna kumanda etmekte olan Hafız Mehmed Paşa, her mangaya bir Ermeni asker yerleştirerek, ordunun yirmide birini Ermenilerden oluşturmayı düşünürken, Moltke ise, Ermenilerden ayrı taburlar teşkil edilmesini ve bunların arasından kabiliyetli olanların binbaşılığa kadar yükseltilmesini önerdi. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda ise, gayrimüslimlerin askerliğine dair açık bir hüküm yoktu. Ancak, fermana yer alan "*muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farîza-i zimmetidir*" ifadesi, dolaylı ve üstü kapalı da olsa, Tanzimatın eşitlik prensibinin askerlikte de uygulanması gerektiğine bir işaretti.

1837'den 1845 yılına kadar uzun bir süre gayrimüslimlerden bahriye askeri alınmadı. 1845'de ise 142 Hıristiyan nefer donanma için tertib edildi. 1846'da kabul edilen kur'a kanunuyla muvazzaf askerlik müddeti beş yıl, rediflik dönemi ise 7 yıl olarak kesinleşti. Askeralma konusunda da eski tertib sistemi yerine kur'a usulü getirildi. Aynı kanun gereği, Müslümanlara, muvazzaf askerliklerini *bedel-i şahsî*, yani bir *vekil* vasıtasıyla yapabilme hakkı tanındı. Aynı

hak, donanmada istihdam edilen Hıristiyanlara da verildi. Buna göre, ismine kur'a çıkan bir Hıristiyan genç, cemaatinden anlaştığı herhangi birisini, kendi yerine *bedel* olarak askere gönderebilecekti.

1847'de donanmanın asker ihtiyacının bir kısmının yine Hıristiyanlardan sağlanması kararlaştırıldı. Bunun üzerine, toplam 1156 gayrimüslimin eski usulle tertibine başlandı. Asker tahriri sırasında yaşanan tatsız olaylar ve reyanın gönülsüzlüğü sebebiyle ancak 834 neferin sevki yapılabildi. Diğerleri ise toplanamadı. Aynı yıl, savaş gemilerindeki Hıristiyan neferata papaz tâyini konusu ile gayrimüslimlerin donanma yerine karada kullanılmaları meselesi tartışıldı. Devlet adamlarının çoğu, Hıristiyan tebaanın donanmada görevlendirilmesinden beklenen faydaların görülemediği kanaatindeydi. Gemilerde bulunan Hıristiyan askerler ile Müslüman neferat arasında belirgin bir uyumsuzluk ve gerginlik vardı. Bu gerginlik, Bâbîâlî'nin, Hıristiyan bahriye erlerine gemilerde papazlar nezaretinde âyin yapma iznini vermemesiyle daha da artmıştı. Öte yandan bazı rical, Hıristiyanların savaş gemilerinde istihdam edilmelerini "politik" olarak da tehlikeli buluyor, muhtemel bir savaş esnasında gayrimüslim neferata güvenilemeyeceğini ileri sürüyorlardı. 1847'deki askerlik tartışmalarının belki en önemli yönü, artık Hıristiyanların da Müslümanlar gibi muvazzaf asker statüsüyle Osmanlı ordusunda istihdamları zaruretinin fikir ve prensip olarak kabul edilmiş olmasıydı. Bâbîâlî'de müzakerelere katılan devlet adamları, Müslüman nüfusun askerlik ve savaşlar sebebiyle hızla azaldığı, buna karşılık gayrimüslim nüfusun ise, askerlik yapmadıklarından dolayı gittikçe arttığı noktasında birleşmişti. Ortak düşünceye göre, Hıristiyanlar da orduya alınmalı, hatta aralarından başarılı olanlar zabıtlığa terfi edilmeliydi. Fikirler, ilke olarak, askerliğin bütün tebaaya teşmil edilmesi konusunda netleşirken, bu uygulamanın ne zaman ve ne şekilde gerçekleştirileceği veya Hıristiyan reyanın asker olmak için istekli davranıp davranmayacağı hususunda ise zihinlerde hâlâ soru işaretleri ve tereddütler vardı. Bazı devlet adamları, Hıristiyan reyanın kara birliklerinde istihdamlarına karar vermeden önce halkı askerliğe özendirici tedbirler alınmasını, aksi takdirde donanmada yaşanan huzursuzlukların karada da devam edebileceğini söylüyordu.

1848'de Osmanlı hükümeti, Hıristiyanlardan 1481 adet bahriye askeri tertib edilmesine karar verdi. Plana göre, Müslümanlardan yüz nüfus için 2 kişi, Hıristiyanlardan ise 300 nüfus için 1 kişi alınacaktı. Fakat Bâbüâli, aynı günlerde Avrupa'da patlak veren 1848 ihtilallerinin neden olduğu siyasî belirsizlik yüzünden, ülke içinde toplumsal gerginliklere yol açıp bu yüzden Batılı devletlerin tepkisini çekmemek düşüncesiyle, Hıristiyanlardan asker tahririnden vazgeçti. Bu erteleme kararında, Hıristiyanların 1847 ve öncesinde olduğu gibi, 1848'de de asker tertibine karşı direnebilecekleri düşüncesi etkili olmuştu. Ancak, tehir kararı geçici bir önlemdi. Yanlış anlamalara meydan vermemek için hükümet, Hıristiyanların devlet hizmetinde Müslümanlarla eşit olmaları gerektiği fikrini bir kez daha vurgulamak zorunda kaldı. 1851'e kadar Hıristiyanlardan asker istenmedi. 1851'de donanma ve tersane için celbedilecek 600 Hıristiyan neferatın kur'a usulüyle belirleneceği açıklandı. Tertib usulüne göre daha âdil ve hakkaniyetli askeralma sistemi olmasına rağmen, kur'ayla asker alınacağını duyan çok sayıda Hıristiyan bu karara tepki gösterdi. Rumeli'de yine olaylar çıktı. Yüzlerce insan etrafa kaçışmaya veya Mora'ya firar etmeye başladı. Birçok kazada kur'a icrâ edilemedi. Özellikle Hıristiyan cemaatlerin ileri gelenleri kendi çocuklarını kayırma imkanını ellerinden alan kur'a sistemine büyük tepki göstermiş ve gayrimüslim halkı asker vermeye çağırmışlardı. O tarihe kadar askerlik yapmamış olan Rumeli sâkinleri de, muvazzaf askerlikten kurtulabilmek için bu çağrıya kulak vermiş ve direniş desteklemişlerdi. Hadiseler yüzünden 395 kişi ancak toplanabildi, diğerlerinin celbinden ise yine vazgeçildi. Bu arada, Trabzon'da da üzücü gelişmeler oldu. Çok sayıda Osmanlı vatandaşı Rum genç, sırf askere gitmemek için Rus ve Yunan konsoloslarına müracaat ederek pasaport ve himaye talebinde bulundu.

1852'de Bâbüâli, Kesriye ve civarında geçen seneden bakiye kalan neferatı toplamak üzere yeniden harekete geçti. Cemaat temsilcileri İstanbul'a davet edilerek kur'aya karşı çıkmamaları yolunda ikna edildi. Ardından, 1851 celbinde asker alınamamış mahallere yeniden kur'a heyetleri yollandı. Sonuç aynıydı: Bütün kazalar söz birliği etmişçesine asker vermeyeceklerini belirterek, kararı tanımadıklarını açıkladı. Bunun üzerine, kur'a icrası tatbik edilmeyip, direnen

kazalardan zorla asker toplandı. Alınan karar gereği, bundan sonra Hıristiyanlardan kur'a ile değil, eski usulle asker toplanacağı açıklandı. Reâyânın asker olmamakta ısrar etmesi üzerine, Osmanlı hükümeti, 1853'de yeni teşvikler getirerek Hıristiyanların mukavemetini yumuşatmak istedi: Daha önce beş yıla sınırlı olan cizye muafiyeti 12 yıla çıkarıldı; ayrıca bedel-i şahsî uygulamasının da kapsamı genişletildi: Bir Hıristiyan, kendi milletinden anlaştığı bir dindaşını "bedel" olarak verebileceği gibi, diğer Hıristiyan cemaatlere mensub gayrimüslimlerden de yerine askere "vekil" gönderebilecekti.

«Askerlik hizmetini gayrimüslimlere teşmil etme düşüncesi nihayet 1855'de gerçekleşti. Kırım Savaşı yüzünden askere duyulan ihtiyacın had safhaya varması üzerine, Osmanlı Devleti, 14 Mayıs 1855'de kamu oyuna yaptığı resmi bir açıklamayla, cizyenin kaldırıldığını belirterek, bundan böyle gayrimüslimlerin de nüfusları nisbetinde askere alınacaklarını ilan etti) Karara göre, ilk aşamada belli sayıda gayrimüslim orduya dahil edilecek ve bunlar arasından kabiliyetli olanların subay olmalarına izin verilecek; aynı şekilde, gayrimüslim çocukların askerî mekteplere girebilmelerine de imkan tanınacaktı. İhtiyaç fazlası olduklarından dolayı askere celbedilmeyecek olan gayrimüslimler ise, bu hizmetlerine karşılık her sene "bedel-i askerî" denilen bir vergi ödeyeceklerdi. Kararın duyulması üzerine, özellikle Rumeli'nin Sırbistan sınırına yakın mahallerinde yaşayan Hıristiyanlar orduya katılmak istemediklerinden dağlara ve Sırbistan'a kaçmaya başladı. Halkın bu direnişi karşısında kararı istediği gibi uygulayamayacağını anlayan Osmanlı hükümeti, önce, Rumeli'deki bazı yerleri askerlik kapsamı dışında bıraktı, daha sonra da sevk edilecek asker sayısında indirim gitti. Fakat bunlardan da bir netice alamayınca asker alma girişimlerini durdurmak zorunda kaldı. Bu acı tecrübenin etkisiyle, 1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi askerlik hizmetiyle mükellef tutulacakları ifade edilmesine rağmen, bunun zannedildiği gibi kolay uygulanamayacağı anlaşıldığından, dileyenlerin askerliklerini bedel ödeyerek de yerine getirebilecekleri belirtildi. Nitekim aynı konuda Meclis-i Ahkam ve Meclis-i Tanzimat'ta da bu yönde kararlar alınarak, istihdam şekilleriyle ilgili gerekli nizamnameler hazırlanana kadar gayrimüslim halktan "bedel-i askerî" alınması uygun bulundu: Meclis-i Tanzimat

müzakereleri sırasında üyeler, Hıristiyan tebaanın muvazzaf asker olarak orduya alınmaları konusunda ittifak etmişler, ancak bunların orduda istihdamlarına ilişkin ayrıntılarda farklı görüşler serdetmişlerdi. Neticede Meclis, konunun ayrıntıları halledilene değin gayrimüslimlerin askere alınmamasını, buna mukabil kendilerinden bedel-i askerî tahsil edilmesini uygun bulmuş ve nihayi karar da bu yönde tecelli etmişti.

Bedel-i askerî vergisinin cizyenin yerine ikame edildiği açıktı.¹ Öyle ki, verginin miktarı bile bazı yerlerde cizyeye kıyasla belirleniyordu.² Kişi başına ortalama 28 kuruş olan bedel-i askerî, 15-75 yaş arasındaki gayrimüslim erkeklerden tahsil ediliyor, din adamları, fakir ve iş göremez durumda olanlar tevziat haricinde tutuluyordu. Bu vergi, cemaat üzerinden tevzi ve tahsil edildiğinden, Osmanlı Devleti, sadece sancak ve kazaların ödeyeceği bedelleri hesaplar, ondan sonraki safhalara müdahale etmezdi. Kaza meclisleri Mâliye Nezaretinin tesbit ettiği vergi miktarını, bağlı mahalle, köy veya kasabalara taksim eder; bunun mahalle veya köy sakinlerine paylaştırılması ise başta kocabaşlar olmak üzere gayrimüslim cemaatlerce yapılırdı. Tevziat sırasında mükelleflerin mâli durumları dikkate alınır, zengin ve varlıklı olanlara daha yüksek oranda bedel takdir edilirken, diğerlerine ise durumlarına göre daha düşük miktarlarda taksimat yapılırdı. Sıradan bir gayrimüslim Osmanlı vatandaşı, yılda ortalama ödediği 28 kuruş sayesinde Müslümanlar için zorunlu olan askerlik hizmetinden ömür boyu kurtulduğu gibi, ticaret ve işini de huzur içerisinde sürdürebilmekteydi. Üstelik, bedel olarak verilen 28 kuruşun, her ne kadar zaman zaman bazı Hıristiyanlar tarafından şikayet konusu yapılırsa bile, dönemin işçi veya usta yevmiyeleriyle karşılaştırıldığında fevkalâde az olduğu aşikârdı. Askerlikten muaf olabilmek için değil senede 28 veya 30 kuruş, bunun çok üzerinde ödemeler yapılırsa bile durum gayrimüslimlerin lehineydi. Müslüman nüfus askerliğin zorlukları ve savaşlar nedeniyle bariz şekilde azalıp fakirleşirken, bilhassa Hıristiyanlar hem sayıca artmakta, hem de zenginleşmekteydi. 28 Temmuz 1860'da İzmir'deki İngiliz konsolosu

1 A.AMD, 65/97.

2 A.AMKT.UM, 331/40.

Blunt, Londra'ya gönderdiği bir raporda bu gerçeği en çarpıcı şekilde gözler önüne sermekteydi. Konsolosun yaptığı gözlemlere göre, zorunlu askerlik yüzünden bölgede yaşayan Türklerin mal varlıkları eksilmekte, nüfusları sürekli azalmakta, toprakları işlenmediğinden dolayı verimsizleşmekteydi. Ekonomik dengeler Hıristiyanlar lehine değişmişti. Askere gitmeden önce iş sahibi olan Müslümanlar, döndüklerinde her şeyi değişmiş bulmaktaydı. Türkler çaresizlikten ellerindeki arazileri Rum ve Ermenilere satmaktaydı. İzmir'de toprak sahibi Türk sayısı bir hayli azalmış, Hıristiyan nüfusu artarken Türk nüfusu hızla düşmüştü. Ticaretle uğraşanların çoğu yine Hıristiyan-
dı. Blunt, İzmir ve çevresinde Hıristiyanlar lehine oluşan bu olumlu tablonun sebebini, Hıristiyanların askere gitmemelerine bağlıyor ve mevcut durumun korunması açısından, Hıristiyanların asker olmak yerine bedel vermeye devam etmelerini tavsiye ediyordu.² 30 Ocak 1868 tarihinde İngiltere'nin Trabzon konsolosu Palgrave, Osmanlı imparatorluğunun doğu illerindeki Hıristiyan ve Müslümanların durumlarına ilişkin yazdığı raporunda da, benzer tesbitlerde bulunarak önemli bilgiler vermekteydi: Halihazırda muvazzaf ve ihtiyat bütün askerî hizmetlerin ağırlığı yalnızca Müslümanların üzerindeydi. Hıristiyanlar ise ödedikleri küçük bir bedelle askerlik dışı tutulmuşlardı. Üstelik bu bedel, Hıristiyanların askerlikten muaf tutulmalarıyla sağladıkları yararlar kıyas edilmeyecek kadar önemsizdi. Bedel miktarına ileride zam yapılırsa bile, yine de Müslümanların yardım görmeyen omuzlarına çöken askerliğin muazzam yükünün meydana getirdiği sefaleti hiçbir şekilde telafi edemezdi. Konsolosa göre, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında son yıllarda netleşen nüfus oranlarındaki değişimle, sosyal ve ekonomik dengesizliklerin gerçek sebebi askerlikti. Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlarla Müslümanlar karşılaştırıldığında, Hıristiyanların refahını onların daha enerjik ve çalışkan olmaları veya diğer meziyetleriyle irtibatlandırmak hata olurdu. Gerçekte, Müslümanlar, ülkedeki Rum ve Ermenilere göre gayret, namus ve çalışkanlık yönünden daha ileriydi. Ancak, Müslümanlar omuzlarına yüklenen ağırlıklar nedeniyle Hıristiyanlara göre

1 *British Documents...*,16 vd.

2 *Aynı eser*,19.

dezavantajlı duruma düşmüşlerdi. Bundan dolayı askerlik hizmeti Hıristiyan ve Müslümanlar arasında bölüştürülerek Müslümanların yükleri hafifletilmeliydi.¹

Aynı gerçekleri çeşitli vesilelerle bazı Osmanlı devlet adamları ve aydınlar da sık sık dile getirmelerine rağmen bir sonuç çıkmadı. 1909'a kadar, özel amaçlarla kurulan ve içlerinde Hıristiyanların da görev aldığı Kazak ve Dragon alayları ile jandarma birlikleri hariç, gayrimüslim tebaanın fiilen askere alınmamasının birkaç önemli sebebi vardı. Bunlardan biri, Hıristiyan ve Yahudilerin orduda nasıl istihdam edileceği hususunda devlet adamları arasında bir fikir birliği sağlanamamış olmasıydı. Bu yüzden, 1856'dan beri gayrimüslimlerin askerliklerine ilişkin herhangi bir nizamname hazırlanamamıştı. İkincisi, her geçen yıl askere duyulan ihtiyacın artmasına rağmen, bazı ricalin, bir takım varsayımlar üzerine fikir yürüterek, gayrimüslimlerin askerliklerine karşı çıkmalarıydı. Diğer ifadeyle, gayrimüslimlere duydukları güvensizlikti: Reaya orduda silah kullanmayı ve askerlik sanatını öğrendiğinde, bir gün hiç beklenmedik bir anda isyan edebilir veya düşmanla işbirliği yapabiliirdi. Üçüncüsü, ekonomik darboğazda olan Osmanlı Devletinin, gayrimüslimleri askere aldığı takdirde önemli bir gelir kaynağından, *bedel-i askerî*den vazgeçmek zorunda kalacak olmasıydı. Bütçenin her sene açık verdiği, ödenek sıkıntısı nedeniyle memur maaşlarının düzenli verilemediği bir dönemde hazinenin bedel gelirlerinden sarfınazar etmesi pek mümkün görünmüyordu. Nitekim, 93 Harbi sırasında, bedelin kaldırılmasına ilişkin yapılan bir teklif, Meclis-i Mebusan'da mâli gerekçeler ileri sürülerek reddedilmişti. Ancak, belki hepsinden de önemlisi, yüzyıllardır askerlik yapmamış insanları asker olmaya ikna etmenin güçlüğüydü. 1835 ila 1855 yılları arasında yaşanan acı tecrübeler Hıristiyanları askere sevk etmekteki zorlukları bütün açıklığıyla göstermişti. Binlerce insan sırf asker olmamak için dağlara, adalara veya komşu ülkelere firar etmiş, zorla toplanan Hıristiyanlardan ise beklenen randıman alınamamıştı. Bâbîâli istese bile, askerlik yapmamanın avantajlarına alışmış gayrimüslim tebaanın gönülden asker olmak isteyeceklerini düşünmek safdillik olurdu. Öte yandan

1 Aynı eser, 51-53.

hadisenin bir de dış boyutu vardı. Osmanlı hükümeti, mecburi askerlik kararını uygulamaya koyup gayrimüslimleri zorla askere almaya kalkıştığı takdirde, Batılı devletlerin olmadık müdahaleleriyle karşı karşıya kalabileceğini de hesaplıyordu. Bundan dolayı bazı Osmanlı ricâli, sonunun ne şekilde neticeleneceği açık olmayan bir maceraya girmektense, devletin, eskiden olduğu gibi asker ihtiyacını Müslümanlardan karşılmasını daha mantıklı ve risksiz buluyor; ordunun artan insan ihtiyacının ise, Cevdet Paşa'nın dediği gibi, asker alma dairelerinin genişletilerek giderilebileceğini düşünüyordu. Bunlardan dolayıdır ki, Tanzimatın ilanından itibaren sürekli işlenip, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-i Esasi'nde çok daha net şekilde ifade edilen, *istisnasız bütün Osmanlı vatandaşlarının hak ve vazifelerinde eşit olduklarına* dair temel ilke, askerlik alanında 1909'a kadar maalesef gerçekleştirilememiştir.

Meşrutiyetin ilanından sonra devlete hâkim olmaya başlayan yeni zihniyet ve anlayış, askerliği, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı dinî ve ırkî grupların birbirleriyle kaynaşması açısından önemli ve gözardı edilemez bir vasıta olarak görüyordu.¹ Aynı düşünceyi dönemin aydınları da taşıyor, *Osmanlı ordusunun anasır-ı muhtelifeyi birbirine yaklaştırmak, vatandaşlık fikrini tesis ve tamim etmek* gibi mühim bir toplumsal görevi yerine getirebileceğini ümit ediyorlardı.² Ülke topraklarında yaşayan birbirinden farklı unsurların ortak idealler etrafında kaynaştığı bir Osmanlı toplumu oluşturmak, o tarihlerde meşrutiyet aydınları için bir hedef ve gaye olmuştu. Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarının Müslümanlarla birlikte asker olmaları, aynı manga veya bölüklerde bulunmaları, aynı koşulları paylaşmaları özlenen "ittihad-ı anâsır"ın gerçekleşmesi açısından en az maarif kadar önemliydi.³ Bundan dolayıdır ki, *Tanin* gazetesi baş-

1 Feroz Ahmad, *Aynı eser*, 112.

2 *Tanin*, 11 Teşrin-i evvel 1909. "Müslümanlarla gayrimüslimlerin yine vatan-ı mukaddese-i Osmaniye için fedekarane askerlik edeceklerinde ve kardeş gibi geçineceklerinde şüphe etmiyoruz" (*Tanin*, 3 Teşrin-i sâni 1909).

3 *Tanin*, 3 Teşrin-i sâni 1909. Rum Patrikhanesinin, Hıristiyanların orduda ayrı bölüklerde istihdam edilmelerine dair talebinin Harbiye Nezaretince reddedilmesine en çok sevinilerden biri de *Tanin* yazarı Hüseyin Cahid idi. Çünkü Hüseyin Cahid'e göre, "ittihad-ı anasır" fikrinin gerçekleşmesi için sadece Hıristiyan ve Yahudileri askere almak yetmezdi. Bu insanlar mutlaka

yazarı Hüseyin Cahid, köşesinde, “*En birinci emelimiz olan ittihadın en birinci sebebi olmak üzere orduyu ve maarifi tanıyoruz*” diye yazacaktı.¹ Birbirine kenetlenmiş bir Osmanlı toplumu kurma ideali ile geleceğe yönelik siyasî kaygılar ve sosyal dengelerin sağlanması gibi hedefler meşrutiyetle birlikte mâli endişelerin önüne geçmişti. Bunlara eşitlik ilkesini tavizsiz uygulama isteği, parlamentoda bulunan Hıristiyan mebusların destekleri ve Müslüman kamu oyunun baskıları da eklenince, Bâbîâli, 1909 Ağustosunda kabul edilen bir kanunla *bedel-i askerî* vergisini kaldırarak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının bundan sonra askerlikle mükellef tutulacağını ve bu konuda daha önce varolan bütün ayrıcalıkların da kaldırılacağını açıkladı. Haber, Hıristiyan patrikler ve cemaat reisleri nezdinde şaşkınlık ve endişe meydana getirdiyse de, karara karşı çıkmayıp muvafakat edeceklerini bildirdiler.² Arkasından da, hükümetten, bir dizi isteklerde bulundular. Hıristiyanların ayrı taburlarda istihdam edilmeleri ile kışlalara papaz tâyin edilmesi gibi hususlar isteklerinin ilk sırasında yer almaktaydı.

1909'da askerlik muamelerine başlayan Osmanlı hükümeti, 1910'dan itibaren gayrimüslimleri fiilen askere almaya başladı. Askerlik muayeneleri, kur'a işlemleri ve gayrimüslim neferatın sevkiyatı aşamalarında ülkenin birçok yerinde olaylar çıktı. Hıristiyan halk, askerlik kararından duyduğu memnuniyetsizliği bazı yerlerde pasif direnişler, bazı mahallerde ise aleni ve toplumsal tepkilerle ortaya koydu. Özellikle adalar ve Rumeli tarafında gösterilen tepkiler yüzünden, kur'a ve askere alma işlemleri icra edilemedi veya tehir edildi. Aynı şekilde, Hıristiyan nüfusu tesbit etmek amacıyla bazı bölgelerde yapılması planlanan tahrirler ileri tarihe bırakıldı. Nüfus tahriri yapılamayan bölgeler, askerlik kapsamından çıkarıldı. Mısır, Sisam, Kıbrıs, Cebel-i Lübnan, Hicaz ve Yemen'den asker

orduda Müslümanlarla karışık bulundurulmalı, aynı manga veya bölüklerde istihdam edilmeliydi. Aksi takdirde “*umumî askerlikten beklediğimiz terbiye-i ictimâîye ve vatanperverâne husule gelmeyecekti. Her unsur en mukaddes ve en mübarek bir vazifenin ifâsında bile ayrı kalacak, silah arkadaşlığı gibi bir hiss-i muazzez ve kıymetdarın vereceği uhuvvet ve mukarenet-i hakikiyeden mahrum bulunacaktı.*”

1 Tanin, 11 Teşrin-i evvel 1909.

2 Şurâ-yı Ümmet, 1 Kanun-i evvel 1325, nr. 200, s.10.

alınmadı.¹ Çok sayıda Hıristiyan, asker olmamak için başta Amerika ve Mısır olmak üzere ülke dışına veya vilayetleri haricine kaçtı. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti, askerlik kararını uygulamaktan vazgeçmedi. 1910'dan başlayarak 1918'e kadar gayrimüslim tebaasından muvazzaf veya redif sıfatıyla asker almaya devam etti. Balkan harbi ve I. Dünya savaşında Osmanlı ordusunda çok sayıda Hıristiyan ve Yahudi nefer görev yapmaktaydı. Balkan savaşında silahlı olarak orduya alınan gayrimüslimler arasında, mevzilerini bırakıp düşman saflarına firar edenler olduğu gibi, üstün gayret ve fedakarlıkla görev yapanlar da vardı. Aynı hadiseler, I. Dünya savaşı esnasında da yaşandı. Amele taburlarında istihdam edilen başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere, birçok gayrimüslim Osmanlı askeri firar etti. Böylece, 1909'da başlayan gayrimüslim Osmanlı tebaasının zorunlu askerlik hizmetleri, acı-tatlı hatıralarıyla birlikte, 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle fiilen sona erdi. 1919'da ise, İtilâf devletlerinin isteği üzerine alınan bir kararla, Osmanlı ordusunda bulunan bütün gayrimüslim askerler terhis edildi.

1 DH.İD, 21-2/9, lefler 2/1 ; 3. (7 Eylül 1912).